

GINTARAS KABELKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

MOKSLO IR TECHNIKOS REVOLIUCIJOS INTERPRETACIJOS LIETUVOJE SOVIETMEČIU

Interpretations of Scientific-Technological Revolution
in Lithuania during Soviet Period

SUMMARY

The paper deals with interpretations of scientific-technological revolution (STR) in Lithuanian philosophy during Soviet period. The official ideological scheme is reconstructed. Its fundamental aspects are characterized concisely: the thesis and its evolution on metamorphose of science turning into productive forces, the radical division of diverse social economical formation, and the social and epistemic status of science. The reasons for popularity and magnitude of STR problematics in Soviet Marxism are deliberated. The paper discloses the broad variety of STR interpretations in Lithuanian Soviet philosophy. It is noted that side by side with the works that illustrate the ideological scheme of historical materialism in Lithuania, there were critical reflections of it too (J. Minkevičius, B. Kuzmickas, V. Žemaitis, B. Černienė). Often opposing official dogmas, these reflections treated the impact of STR on science, culture, morals and the spirituality of the human being.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamos mokslo ir technikos revoliucijos (MTR) interpretacijos sovietmečio Lietuvos filosofijoje. Rekonstruojama šios problemos aiškinimo oficialioji ideologinė schema, glaustai apibūdinami esminiai jos aspektai: mokslo virtimo gamybine jėga tezė ir jos raida, skirtingų visuomeninių ekonominių formacijų radikali perskyra, mokslo socialinis ir episteminis statusas. Aptariamos MTR problematikos populiarumo ir reikšmingumo sovietiniame marksizme priežastys. Atskleidžiama MTR interpretacijų įvairovė Lietuvoje sovietmečiu. Konstatuojama, kad greta istorinio materializmo ideologinę schemą iliustruojančių darbų Lietuvoje būta ir šios schemos kritinių refleksijų (J. Minkevičius, B. Kuzmickas, V. Žemaitis, B. Černienė), savitai (dažnai netgi priešingai oficialiosioms dogmoms) traktuojančių MTR poveikį mokslui, kultūrai, dorovei ir žmogaus dvasingumui.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos filosofija, sovietinis laikotarpis, marksizmas, mokslo ir technikos revoliucija.

KEY WORDS: Lithuanian philosophy, Soviet period, Marxism, scientific-technological revolution.

IVADAS

XIX a. prasidėjusi ir iki šiol atskirais etapais tebesitęsianti itin sparti mokslo ir gamybos susiliejimo, technologijų kokybinių pakitimų raida XX a. viduryje buvo pavadinta „mokslo ir technikos revoliucija“ (MTR). „Ketvirtoji technologinė revoliucija buvo pokarinio „aukso amžiaus“ varomoji jėga, o jos turinį sudarė ekonomikos produktyvumo šuolis, pasiektas automobilių pramonės, sintetinės chemijos ir mikroelektronikos dėka“ (Norkus 2008: 523). Būtent šis XX a. antrosios pusės MTR tarpsnis, sukėlęs esminius socialinius pokyčius, tapo itin svarbiu sovietinės marksistinės filosofijos ir ideologijos objektu. Dėl šios svarbos MTR interpretacijų Lietuvoje daugiausia ne akademinuose tekstuose, o mokslo populiarinimo, publicistiniuose straipsniuose bei vadinamojoje „medžiagoje lektoriui“, t. y. plačiam auditorijai skirtų šviečiamųjų ir propagandinių pasakaitų brošiūrose. Pažymėtina ir išskirtinė šios literatūros gausa, o pati santrumpa

„MTR“ buvo tiek paplitusi, kad dažnai vartota be jokių paaiškinimų.

Aiškinantis Lietuvos marksistinės filosofijos specifiką, MTR problematika negali būti apeita. Taigi šiame straipsnyje, remiantis sovietologų tyrimais ir sovietinės literatūros analitine apžvalga, rekonstruojama MTR oficialioji aiškinimo schema, joje taikomos kategorijos, parodoma problemos vieta marksizme, jos reikšmingumo svarbiausios priežastys. Lietuvoje plėtoti MTR aptarimai analizuojami jų santykio su minėtąja schema aspektu, labiau akcentuojami jų skirtumai, kartais netgi priešingumas šiai schemai. Nors Lietuvos autorių (daugiausia filosofų) MTR aiškinimai nevirto turiningomis išbaigtomis koncepcijomis, jie daugiausia deklaratyvūs, tačiau toks požiūrių įvairovės ir prieštarų marksistiniame filosofavime konstatavimas, manytina, prisidės prie adekvatesnio Lietuvos marksistinės filosofijos supratimo.

MTR AIŠKINIMO OFICIALIOJI MARKSISTINĖ SCHEMA

MTR, jos socialinio kultūrinio poveikio problematika sovietiniame marksizme buvo perkelta į istorinio materializmo (*istmato*) rėmus ir plėtotą remiantis pamatinėmis jo kategorijomis. Kartu ši problematika gali būti traktuojama kaip *istmato* modernizavimo atvejis, pritaikant jį naujoms mokslinėms-technologinėms ir socialinėms sąlygoms interpretuoti. Glaustai MTR aiškinimo schemas galutinio varianto pamatinius principus galima nusakyti taip: mokslas virstąs gamybine jėga ir tokiu pavidalu darąs įtaką visuo-

meniniams santykiams ir visuomeninės sąmonės formoms. Tai reiškia, kad mokslas ir technologijos paveikia visas visuomenės ir kultūros sritis, taip pat ir tai, kad šis poveikis priklauso nuo esamos santvarkos (marksistiškai kalbant – visuomeninės ekonominės formacijos): pažangioje, teisingoje santvarkoje (socializme) jis sukeliąs iš esmės teigiamus pokyčius, o antagonistinėje susvetimėjusioje, t. y. iškreiptoje, santvarkoje (kapitalizme) MTR tik dar labiau akcentuoja jau egzistuojančias blogybes, kurių spektras itin

platus. Tokios schemos pagrindu vyko marksistinės variacijos MTR tema, dažniausiai kartojant ir iliustruojant oficialuosius principus, o kartkartėmis šiek tiek nukrypstant į šalį ar netgi išsakant tam tikrus kritinius požiūrius.

Technologijos problema nuo pat pradžių užėmė svarbią vietą marksizme. Pasak *istmato*, gamybos būdo raida, nulemta esamos technologijos būklės, sąlygoja pokyčius gamybiniuose santykiuose – socialinėje politinėje raidoje. Šiuo požiūriu technologijos pažanga (kartu su politine revoliucija) laikoma istorijos varomąja jėga. Technologinė pažanga Sovietų Sąjungoje traktuota kaip komunistinės visuomenės sukūrimo svarbiausioji priemonė: MTR ne tik sukuria tam tikslui būtiną materialinę bazę, bet ir (tai dar svarbiau), paveikdama antstatui priklausančius reiškinius (tarp jų ir etikos, ugdymo dalykus), formuoja naują „visapusiškai harmoningą komunistinę asmenybę“, naują dorovę ir naują dvasingumą.

Tokios traktuotės rezultatas – sovietinės filosofinės literatūros technologijos ir MTR klausimais gausa. Čia vyraujantis mokslinio-technologinio determinizmo požiūris skelbė, kad technologija turi savo specifinius raidos dėsniumus, kurie palyginti nepriklausomi nuo kitų socialinių procesų (žr. Rapp 1985: 145). Taigi technologinė pažanga vykstanti taip pat kaip ir gamtiniai procesai, kurie gali būti stebimi ir panaudojami, bet iš principo negali būti pakeisti žmogaus pastangomis. Tokio požiūrio besilaikantiems sovietiniams autoriams beliko užduotis nuspėti MTR tendencijas ir jų ekonominės socialines pasekmes tam, kad būtų galima šį procesą optimaliai valdyti.

Pamatinė aiškinimo schemos tezė „mokslas yra gamybinė jėga“ suformuluota ne iš karto ir ne vienareikšmiškai. Iki 7-ojo dešimtmečio pradžios sovietinėse publikacijose, vadovėlių skirsniuose, skirtuose gamybinėms jėgoms aptarti, niekur nekalbėta apie mokslą. *Istmatas* (ypač stalinizmo laikotarpiu) mokslą, kaip dvasinės veiklos produktą, patalpino į antstatą. Tai buvo grindžiama samprotavimu, kad mokslo priskyrimas gamybinėms jėgoms atvertų duris labai pavojingam revizionizmui, kurio gąsdinantis pavyzdys esąs K. Kautskio veikalas *Materialistinė istorijos samprata* – jame teigiama, kad mokslinio pažinimo procesas atlieka pagrindinį vaidmenį technologijų pažangoje ir gamybinėse jėgose apskritai, taigi visų materialijų gamybos jėgų giliausioji esmė yra dvasinė (intelektinė) veikla. „Istorijos raidoje suteikti pirmenybę dvasinei veiklai reikštų apversti marksizmą aukštyn kojom“ (Buchholz 1967: 36). Pamažu atsirado kitokio požiūrio reiškių, vienas jų – ekonomistas S. Strumilinas. Remdamasis J. Stalino rašiniiais apie lingvistiką, kuriuose kalba traktuota kaip nepriskiriama nei bazei, nei antstatui, jis teigė, kad panašiai ir mokslo vieta *istmate* turinti būti naujai suvokta. Kaip ir kalba, mokslas pranoksta visuomenines formacijas, todėl negalys priklausyti antstatui, tikslieji mokslai priklausą gamybos jėgoms dėl jų didelės svarbos technologinei ir ekonominei pažangai. 6–7 dešimtmečių sandūroje vyravo požiūris, kad tuometinė SSRS esanti technologiškai pranašesnė už Vakarų atominės energetikos, ginkluotės ir kosmoso srityse. Šis optimizmas lėmė, kad 1961 m. SSKP progra-

moje atsirado teiginys, jog „mokslas yra gamybinė jėga“. Nuo tol radosi staigiai augantis ideologinių darbų, aiškinančių naująją MTR padėtį, srautas: jau atvirai teigta apie mokslinės veiklos svarbą materialiajai gamybai ir kad gamybinės jėgos turinčios būti išplėstos įtraukiant į jas mokslą, jau nebesibaiminant materialinės istorijos sampratos „idealizacijos“ (žr. Rapp 1985: 149).

Atsižvelgdami į tai, kiek mokslas tapatinamas su gamybinėmis jėgomis, tyrėjai bandė suklasifikuoti tezės „mokslas virsta gamybine jėga“ variacijas (žr. Buchholz 1967: 41–47). Pirmajai grupei priskiriamos sampratos, kurios tik „technikoje ir produkcijoje išikūnijusį“ mokslą priskiria gamybinėms jėgoms. Mokslas, kaip pažinimo procesas, čia vis dar nepriklauso gamybinėms jėgoms kaip visuomeninės sąmonės forma. Antroje grupėje ypač pabrėžiama žmogaus, kaip gamybinių jėgų sudėtinės dalies, reikšmė: kadangi kuriant komunizmą fizinio ir protinio darbo priešprieša vis labiau privalo būti naikinama, tai darbuotojo mokslinė kvalifikacija (su gamyba susijusi protinė veikla) įgis vis didesnę svarbą gamybos procese – būtent šitaip mokslas randas kelią į gamybinės jėgas. Trečioji sampratų grupė grindžiama dialektiniais principais, kalbant apie fizinio ir protinio darbo vienovę pabrėžiama materialumo–idealumo dialektika: praktinėje veikloje žmogus *materializuoja* savo idėjas. Remiamasi ir V. Leninu nurodant, kaip idealybė ir realybė sąveikauja ir kaip iš to kyla gamybinės jėgos. Ketvirtąją grupę sudaro aiškinimai, kurie be jokių ypatingų išlygų mokslą tiesiogiai priskiria gamybinėms jėgoms. Penktoji

grupė mokslo raidos procesą vaizduoja kaip sąlygiškai savarankišką: mokslas veikia gamybinės jėgas ne per materialią techniką ar protinę dirbančiojo veiklą, bet išskyla kaip konkretus dvasinis principas, palyginti autonomiškas, pirmesnis už gamybą.

Ilgainiui įvyko ir kitų MTR interpretacijų pokyčių: pamažu išsisklaidė įsitikinimas sovietinės sistemos technologiniu pranašumu prieš Vakarų ir vietoj to mąstyta, kad Sovietų Sąjungai būdingos geresnės socialinės sąlygos MTR vyksti (žr. Buchholz 1985). Tai buvo pagrįsta aukščiausiu politiniu lygiu: „Kapitalizmo gamybiniai santykiai yra per daug siauri mokslinei techninei revoliucijai. Įvykdyti šią revoliuciją ir panaudoti jos vaisius visuomenės interesams gali tikta socializmas“ (*Tarybų...* 1976: 30). Tokia nuostata MTR problematikoje į pirmą vietą iškėlė radikalią socializmo–kapitalizmo priešpriešą ir šitaip MTR klausimas tapo svarbiu ideologinės kovos su priešiška kapitalistine sistema įrankiu – tai paaiškina didelį dėmesį MTR problemai ir propagandiniu lygmeniu (viešose paskaitose, populiariose brošiūrose ir pan.).

MTR iškart atsidūrė aštrios pasaulėžiūrinės ideologinės kovos centre tarp marksizmo-leninizmo ir buržuazinės bei pseudoradikalios kairuoliškos ideologijos. Tai visai dėsninga, nes šiuolaikinė MTR siejasi ne tik su naujų gamtos dėsnių pažinimu <...>. Ji sukelia reikšmingas socialines pasekmes (Jonienė 1978: 5).

Kalbant apie MTR tyrimų objektą, šis aprėpė gausybę MTR savybių: naują visuomeninio darbo pasidalijimo lygmenį; gamybinių jėgų visų komponentų (darbo objekto, gamybos įrankių ir paties darbi-

ninko) kokybinę transformaciją; pakitusį darbo pobūdį ir turinį; skirtumus tarp fizinio ir protinio darbo, tarp gyvenimo mieste ir kaime; visiškai naujų medžiagų ir energijos šaltinių atsiradimą; informacijos procesų išaugusią visuomeninę ir ekonominę reikšmę; pakitusį išsilavinimo bei kultūros lygį ir pobūdį; dorovės, auklėjimo, kūrybos ir pan. pokyčius; socialinių, gamtos ir technikos mokslų sąryšius; ekologinę problematiką ir kita.

Euforiškas požiūris į technologiją lėmė neišvengiamą konfliktą tarp technologinės pažangos „reikalavimų“ ir žmogaus dvasinių poreikių. MTR skirtoje literatūroje daugiausia kalbėta apie technologinių pokyčių poveikį visuomenei bei apie MTR žmogui „uždėtus“ aukštesnius reikalavimus. Čia atsiskleidžia technologinio redukcionizmo – žmogaus pritaikymo prie technologijos (o ne atvirkščiai) – idėja. Toks pat požiūris reiškiamas ir teiginiu, kad „technologinės bazės pažanga nuolat kelia reikalavimą *maksimaliai naudoti* intelektines (ir ne tik, bet platesne prasme ir moralines) žmogaus galimybes“ (*Философские...* 5). Tai reiškia, kad prieštaravimas tarp žmogaus vidinių (dorovinių, estetinių, socialinių

ir kt.) poreikių bei tarp esamų ekonominių, technologinių ir politinių aplinkybių yra išsprendžiamas pastarųjų naudai.

MTR aiškinimų sraute buvo paliečiami ir jos „nepageidaujami šalutiniai poveikiai“, pavyzdžiui, psichologinė įtampa, sukelta pagreitėjusio gyvenimo tempo, darbinių reikalavimų, suintensyvėjusių socialinių ryšių ir pan. Pažymima, kad kasdienis gyvenimas tampa vis racionališnis ir emociniam gyvenimui iškilęs pavojus, jį reikia gelbėti ir puoselėti, „sužmoginti“. Dar užsiminta apie ekologines problemas, „optimalaus planavimo“ sutrikimus ir pan. Iš esmės tokia oficialiai leista MTR padarinių kritika pripažino tam tikrus „iškraipymus ir neigiamus reiškinius, susijusius su dabartiniu MTR etapu“, bet jie socializme nesą esminiai ar neišsprendžiami ir būsia įveikti ateities komunistinės visuomenės.

Eksplikuotasis MTR tyrimų laukas buvo kompleksinis, čia darbavosi ne tik filosofai, bet ir sociologai, ekonomistai, psichologai ir kiti tyrėjai. Toliau aptarsime Lietuvos filosofų plėtotus MTR aiškinimus parodydami jų tyrimo objektus ir santykį su oficialiąja problemos aiškinimo schema.

MTR IR GAMYBINIŲ JĖGŲ–VISUOMENINIŲ SANTYKIŲ DIALEKTIKA

Šiame skirsnyje aptariamos mokslo virtimo gamybine jėga ir MTR sklaidos kapitalizme ir socializme interpretacijos Lietuvoje, parodoma jų įvairovė. Standartiniams aiškinimams priskirtina dauguma darbų (žr., pvz.: Padolskienė 1972, Rudzevičius 1977, Jonienė 1978, Morkūnienė 1983 ir kt.), tačiau ir juose esama nestandartinių aspektų. Atsižvelgus į

anksčiau aptartas tezės „mokslas yra gamybinė jėga“ sampratų grupes konstatuotina, kad Lietuvoje dažniausia ketvirtoji grupė, mokslą tiesiogiai ir be išlygų priskirianti gamybinėms jėgoms: konstatavus, kad mokslas tapo gamybine jėga, MTR toliau ir interpretuojama kaip gamybinių jėgų kokybinis šuolis – ji antagonistinėje formacijoje (kapitalizme)

veikia antagonistiskai, dar labiau gilina socialinius prieštaravimus, o socializme, priešingai, būdama gamybinių jėgų pažangos veiksmu, ji sudaro prielaidas socializmui peraugti į komunizmą, tobulina visuomeninius santykius, turtina žmogaus esmę (vadinamosios „visapusiškai išvystytos asmenybės“ elementas). Taigi mokslo, kaip gamybinės jėgos, samprata neatsiejama nuo skirtingų gamybinių santykių (kapitalizmo ir socializmo) perskyros. MTR poveikis „žmogiškajam elementui“ čia taip pat vaizduojamas tiesmukai gamybiškai, kaip darbo proceso kokybiniai pakitimai:

Dabar vykstanti MTR sudaro prielaidą pačiame darbo procese (materialinės gamybos sferoje) ugdyti asmenybę, atskleisti kaip universaliai, o ne kaip specializuotai būtybei. „Sužmogintos“ mašinos turėtų pakeisti „sumašintus“ žmones. Tačiau jokia technika pati savaime negali išlaisvinti žmogaus, kol žmogus neišvauduotas iš nuasmeninančių visuomeninių santykių, rinkos stichijos. Dabartinė MTR gali atlikti savo humanistinę misiją tik su sąlyga, jei ją lydi socialinė revoliucija (Morkūnienė 1983: 55).

Sudarydama galimybes iš esmės pakeisti žmogaus vietą gamybos procese, darbo pobūdį ir darbo sąlygas, MTR yra svarbiausia prielaida susiformuoti socialiai vienalyčiam komunistiniam darbui, t. y. laisvam, kūrybiškam darbui, atliekamam ne dėl atlyginimo, bet visuomenės labui, darbui, virtusiam poreikiu, pasitenkinimo, savęs kaip asmenybės išreiškimo priemone. <...> Ir todėl klausimas apie MTR poveikį žmogui visų pirma liečia jo padėtį visuomeninės gamybos sistemoje, apskritai jo darbinę veiklą (Jonienė 1978: 18).

Kai kurie autoriai apverčia aukštyn kojom gamybinių jėgų ir gamybinių san-

tykių sąryšį ir pirmenybę teikia ne pirmosioms (kaip įprasta *istmate*), o antriešioms. Marksizmo dogma skelbė, kad gamybinės jėgos yra istorijos varomoji jėga, sąlygojanti socialinių sistemų kaitą, o kai kuriuose tekstuose skaitome priešingus samprotavimus:

Socialistiniai gamybiniai santykiai gali pralenkti gamybinių jėgų išsivystymą. <...> Socializmas Tarybų Sąjungoje buvo kuriamas neadekvačiu jam technologiniu pagrindu, nes tik visiškai automatizuota gamybos sistema jau yra adekvatus materialinis-techninis pagrindas šiai naujai visuomeninei-ekonominei formacijai (Morkūnienė 1983: 58–59).

MTR priežastis – *dviejų socialinių-ekonominių sistemų kova* [kursyvas mano. – G. K.]. Šis prieštaravimas vertė maksimaliai išvystyti gamybinės jėgas. Čia ir slypi MTR esmė – tai šuolis gamybinių jėgų vystyme. Būtent šia prasme MTR ir yra „istorijos kormis“ kapitalizmui“ (Rudzevičius 1977: 28).

Tačiau toks dogmos apvertimas nėra cituotų autorių novatoriškas nuopelnas, jis jau buvo atliktas anksčiau. Oficialiai pripažintos sovietinės dogmos turėjo ir oficialiai pripažintų išimčių. Taip ir šiuo atveju: kai kurie socialiniai ekonominiai faktai (socializmo formacija Sovietų Sąjungoje radosi technologiškai atsilikusiame šalyje; Vakarų kapitalistinėse šalyse sparčiai vystosi gamybinės jėgos, tačiau kapitalizmas ten nepereina į socializmą) vertė ideologus formuluoti naujus atsakymus pabrėžiant marksistinių principų dialektinį pobūdį. Minėtus faktus bandyta aiškinti gamybinių jėgų sampratoje ypač akcentuojant aktyvų proletariato vaidmenį („darbo žmonės su savo žiniomis ir patyrimu yra *svarbiausia* visuome-

nės gamybinė jėga“, Konstantinovas 1973: 221) ir klasių kovą (nepriklausomai nuo gamybos technologijos lygio). Taigi JAV proletariatas neorganizuotas, todėl ten socialistinė revoliucija neįvyksta nepaisant aukšto technologijų lygio; Rusijoje būta atvirkščiai.

J. Minkevičiaus darbuose, be oficialių principų pakartojimo, galima rasti ir kritinių jų vertinimų, kartais pereinančių į pusiau atvirą konfrontaciją ir kvestionuojančių ne tik MTR aiškinimo, bet ir *istmato* apskritai pamatines kategorijas. Šis autorius, nors ir pripažįsta mokslo virsmo gamybinė jėga procesą, bet kartu ir kritikuoja tiesmuką mokslo redukavimą į gamybines jėgas (kuris vyrauja anksčiau aptartuose tekstuose); svarbiausia šių jėgų dalimi laiko patį dirbantįjį, o mokslą traktuoja ir kaip autonomišką visuomeninės sąmonės formą:

Sistemos mokslas-technika-gamyba sudėtinės dalys nelygiareikšmės: jos svarbiausias veiksnys – visuomenės gamybinė veikla. <...> MTR įsikūnija pirmiausia svarbiausioje gamybinių jėgų sistemos dalyje – žmonėse, padidindama jų galią gamtos jėgų atžvilgiu, pažinto būtinumo pagrindu išplėsdama jų laisvės ribas. <...> reikia vengti vulgaraus sociologizavimo, kai įvairios mokslo apraiškos tiesiog aiškinamos gamybos bei ekonominiais veiksniais. Iš tikrųjų mokslo, kaip autonominės socialinės institucijos, sąlygos yra ir savo imanentinėje raidoje, t. y. savyje. Jis realizuojasi ne tik gamyboje, bet ir kitose srityse – kultūroje, buityje ir pan. (Minkevičius 1979: 8–9, 14).

J. Minkevičius radikaliausiai Lietuvoje kritikavo kapitalizmo–socializmo perskyrą aiškinant MTR, ypač pabrėžė abiem formacijoms bendrus MTR bruo-

žus, išdėstė teigiamus kapitalizmo aspektus, galima sakyti, atvirai gyrė kapitalizmą, o tai tuometiniame ideologiniame kontekste buvo mirtina nuodėmė:

neteisinga būtų aiškinti MTR socialinę esmę, jos padarinius ir problemas vien tik skirtingų socialinių-ekonominių sistemų požiūriu. Matyt, moksliniu ir technologiniu, *antropologiniu ir ekologiniu* [kursyvas mano. – G. K.] požiūriu MTR negali būti nei kapitalistinė, nei socialistinė. <...> MTR skirtingai veikia žmones kapitalizme ir socializme pirmiausia jų socialinio statuso bei visuomeninių santykių požiūriu, o ne jų biogenetinės programos, intelektualinio krūvio, psichologinės struktūros, darbo proceso ar laisvalaikio, gamtinės aplinkos ir pan. prasme. Yra nemaža skirtingoms sistemoms bendrų MTR apraiškų. Tai pati mokslo bei technikos ir gamybos pažanga, darbo intelektualizavimas ir profesionalizavimas, laisvalaikio didėjimas, švietimo plitimas, informacijos gausėjimas, komunikacijų ir migracijos intensyvumas, urbanizavimas, žemės ūkio industrializavimas, kultūros internacionalizavimas ir t. t. <...> Kadangi MTR prasidėjo ir labiausiai pasireiškė šiuolaikiniame kapitalizme, tai pastarajam ir pavyko sukurti gerai organizuotą gamybinių mechanizmą, taip pat stiprią mokslo tiriamąją bazę. Monopolistinio kapitalizmo sąlygomis vykdomos didelės valstybinės programos mokslo ir technikos pažangai spartinti, dirbami platūs mokslinių tyrimų ir jų technologinio pritaikymo, prognozavimo darbai (ten pat: 30–31).

Atkreiptinas dėmesys į „antropologinę“ ir „ekologinę“ MTR aspektus, kuriuos cituotas autorius laiko būdingais ir socializmui, ir kapitalizmui ir taip prieštarauja oficialiajai dogmatikai. Ši skelbė, kad socializme esminių ekologinių problemų

MTR nesukelia, nes čia ji visuomeniškai, neantagonistiškai planuojama ir valdoma; jei ir kyla tam tikrų aplinkosaugos klausimų, tai jie atsitiktinio pobūdžio, nulemti lengvai pataisomų konkrečių pramonės valdymo klaidų. Tuo tarpu kapitalizme gamta alinama sistemiškai, monopolijų pelnų vaikymasis visada iškeliamas aukščiau už ekologinius reikalavimus. Antropologinis aspektas taip pat nėra ir iš principo negali būti bendras socializmui ir kapitalizmui: tokiu atveju tai būtų vadinamasis „abstraktusis antropologizmas“ (kai žmogaus esmė traktuojama atsietai nuo socialumo ir nagrinėjama paneigiant *istmato* reikalavimą žmogų tirti tik „konkrečiai istoriškai“, t. y. konkrečioje visuomeninėje ekonominėje formacijoje), kuris esąs viena didžiųjų nuodėmių sovietiniam marksistui, o būtent ši nuodėmė aptariamam atveju ir yra deklaruojama.

J. Minkevičius kritikuoja žmogaus padėties MTR sąlygomis „besaikį optimizmą“ kaip psichologinę, propagandinę iliuziją (žr. ten pat: 54), MTR siūlo traktuoti kaip vidujai prieštarinę procesą (netgi socializme). Kartu tiesiogiai kritikuojamas marksistinis technologinis determinizmas ir paviršutiniška vienpusiška pažangos schema:

Visa problema konkretizuojasi klausime apie santykį tarp pažangos moksle bei technikoje, socialinės pažangos ir žmogaus vystymosi. Tos „trys pažangos“ neatsiejamos, bet jos nevienareikšmės, viena kitos tiesiogiai negarantuoja (ne tik kapitalizme, bet ir socializme) (ten pat: 83–84).

Ne kartą minėto technologinio determinizmo esmė – įsitikinimas, kad technologijos determinuoja sociumą ir žmogų, o čia pateiktoji abejonė yra ne šiaip dalinė šios dogmos kritika, o pačios jos esmės atmetimas (tiesa, apsiribojantis tik deklaratyvia teze ir neišsaugantis į alternatyvios turiningos teorijos sukūrimą). Pamažu MTR aiškinimo schemas kritika perauga į pačios *istmato* pažangos sampratos kritiką, kuri ypač stebina turint omenyje tai, jog aptariamasis tekstas parašytas pačiame brežnevinės stagnacijos įkarštyje:

Nors gamybinių jėgų vystymasis yra pagrįstai pripažįstamas kaip aukščiausias objektyvus visuomenės pažangos kriterijus, bet ir jis negali būti visaapimantis, absoliutus <...>. Visuomenės ekonominių formacijų kaitos vertinimas, pripažįstant, kad tik gamybinių jėgų progresuojantis vystymasis yra istorinė pažanga, neišsėmia visų istorinės raidos elementų, kuriuos taip pat reikia vertinti konkrečių pažangos kriterijumi (ten pat: 87).

MTR POVEIKIS MOKSLO SOCIALINIAM PASAULĖŽIŪRINIAM STATUSUI

MTR marksizme traktuota ne tik kaip mokslo vartimo gamybine jėga procesas (kaip vertikalus pokytis – „nusileidimas“ iš antstato lygmens į bazę), bet ir kaip MTR sąlygotas mokslo padėties antstato lygmenyje (visuomeninėje sąmonėje) es-

minis pasikeitimas. Štai autoritetingiausiame marksistinės filosofijos vadovėlyje teigiama, kad „komunizmo sąlygomis mokslas visuomeninės sąmonės srityje turės užimti pagrindinę vietą, kuri praeityje priklausiusi religijai (žr. Konstan-

tinovas 1973: 388). Panašiai kartota ir Lietuvoje: „Mokslas tampa patikimu žmogaus poelgių bei minčių vadovu, pakeičia religiją moralės srityje“ (Kalenda 1973: 33). Konstatuojama, kad MTR sąlygomis, kurios sutampa su perėjimo į komunizmą etapu, itin išaugo mokslo socialinė pasaulėžiūrinė reikšmė, tačiau nedetalizuojama, koks turinys būdingas tokiam „poelgių bei minčių vadovui“.

Lietuvoje, be oficialiųjų teiginių kartotės, esama ir tokio mokslo statuso kritikos, kurios esminiai taikiniai yra šie: MTR nulemtas universalus mokslisumo fenomeno išnykimas, technocentrizmo, utilitarizmo, instrumentalizmo tendencijos pasaulėžiūroje ir ugdyje, humanitarinio mąstymo ir kultūros palaiptis nykimas, jos siaurinimas technikos mokslų naudai (materialinės ir dvasinės kultūros disproporcija). Tokia būklė traktuojama kaip susvetimėjimo apraiška pažintiniame (platesne prasme ir kultūriniame apskritai) lygmenyje ir priskiriama tiek kapitalizmui, tiek ir socializmui. „MTR pakeitė visą mokslo struktūrą, atskirų jo šakų proporcijas, išskeldama į pirmą planą kai kuriuos gamtotyros ir techniškuosius mokslus. Net bendrojo lavinimo mokyklose sumažėjo humanitarinių dalykų lyginamasis svoris“ (Minkevičius 1974: 18). Ne kartą minėtas J. Minkevičius ir šiuo atveju plėtoja MTR kritiką, kuri labai priartėja prie Vakarų kultūros kritikų stilistikos, gana abstrakčiai samprotauja apie mokslo atnaujinimo principus:

Šitame kontekste pozityviają kultūrinę misiją mokslas gali atlikti savo vidinės fundamentalizacijos, integracijos, ekologizacijos, humanitarizacijos būdu, taip pat kartu harmoningai integruodamasis

į žmonijos bendrąją dvasinę – filosofijos, meno ir moralės – kultūrą (Minkevičius 1984: 42).

B. Černienė plėtoja panašaus pobūdžio MTR kritiką, tačiau ją (labiau nei J. Minkevičius) grindžia marksistiniais principais (kurie kartais traktuojami labai savitai). Štai kritikuodama MTR sukeltą mąstymo sutechninimą, ji remiasi standartine socializmo–kapitalizmo perskyra ir neigiamų tendencijų šaltiniu laiko kapitalizmu:

Kai MTR industrializavo ir technizavo mokslą ir kai jis, amžiais buvęs dvasinio gyvenimo citadelė, dėl to neteko kai kurių ankstesnių humanistinių bruožų, vis dažniau kyla ginčų ir diskusijų dėl to, kiek jis susijęs su gėriu ir išmintimi, dėl jo raidos perspektyvų bei valdymo. <...> Daugumos tokių mokslo problemų šaknys glūdi kapitalistiniame gamybos būde, kuris iškraipo fundamentaliuosius žmogaus santykius su pasauliu, gamta, kultūra ir pačiu savimi ir pagimdo prieštaringą dvasinės kultūros poliarizaciją, nesuderinamas „atskaitos sistemas“ – humaniškumo ir blaivaus apskaičiavimo dichotomiją, „dviejų kultūrų“, abstraktaus humanizmo ir scientizmo priešpriešinimą (Černienė 1984: 43).

Čia marksistinė mokslo aiškinimo schema papildoma subjektyviuoju veiksmu (individualiu dvasingumu, subjektyviai prasmingu racionalumu fenomenologine prasme). Toks požiūris šiek tiek artimas E. Husserlio (o Lietuvos atveju – A. Šliogerio) plėtotai gamtotyros kritikai: teigiama, mokslas esąs sąlygotas pragmatinių kapitalizmo interesų, todėl ignoruojas subjektyvumą, dvasingumą. Nors to apie socializmą tiesiogiai neteigiama, tačiau konkrečiai neįvardinant kritikuojamas ir pats *istmatas* (toliau citatoje jis

slepiasi po „mokslinės analizės“ terminu) kaip tokios tendencijos išraiška:

Gamtos mokslų racionalumo kriterijai kartais perkeliama į humanistiką, o žmogus paverčiamas objektu tarp kitų pasaulio daiktų. <...> Ne tik kasdieniniame gyvenime, bet ir ideologijoje, filosofinėje sąmonėje ryškios tendencijos paversti gamtotyrą (mokslą) dvasinės kultūros dominante. Antai mokslinė analizė gali atskleisti dorovinio elgesio struktūrą, moralinių normų socialinį sąlygotumą ir pan., bet toks supratimas nepadės individui būti dorovingam, siekti aukštų idealų ir neįkvėps didiems žygdarbiams. Scientistinės tendencijos yra svetimkūnis marksizme. <...> greta mokslinės analizės būtina dvasios kūryba ir kultūra. Mokslinis objektyvumas – tai „daiktinių santykių viešpatavimo žmogui“ (K. Mark-

sas) atspindys, žmogaus susvetimėjimo gamtos atžvilgiu tarpiškas atspindys (ten pat: 45–47).

B. Černienė, kitaip nei oficialusis marksizmas, mokslo idealą supranta ne kaip MTR procese atsiradusį mokslo, technologijų ir pramonės konglomeratą, bet kaip visuminį integralų antropologiškai orientuotą žinojimo pavidalą, kurį bando išsivaizduoti pasiremddama atskirais, gana eklektiškai susietais K. Marxo teiginiais. Tačiau toks autorės „naujojo žmogaus“ ir „naujojo mokslo“ išsivaizdavimas (žr. ten pat: 50), jos dėstomas subjektyvumo supratimas radikaliai skiriasi nuo oficialiosios „visapusiškai harmoningos asmenybės“ versijos, kuri grindžiama pirmiausia socialiniais veiksniais.

MTR POVEIKIS DOROVEI IR ASMENS DVASINGUMUI

MTR poveikis dvasinei kultūrai, visuomeninės sąmonės formoms, asmenybės raidai, „žmogiškojo elemento“ svarbos augimas dvasinėje ir materialinėje kultūroje buvo svarbus šios problematikos aspektas. Oficialiai pabrėžta, kad „MTR visuomeninės moralės problemas paaštrina ir padaro gyvybiškai svarbias“ (Философские... 1969: 4). Dėstyta, kad naujomis MTR sąlygomis reikia kurti „naują žmogų“, o ne į tas sąlygas perkeltą „seną žmogų“; o tai turįs atlikti socializmas ir komunizmas (žr.: Семенов 1978: 83).

Lietuvoje tokį oficialųjį partinį ideologinį požiūrį į MTR poveikį žmogui, dvasiniam gyvenimui, kuris traktuotas teigiamai (žinoma, tik socializmo sąlygomis), plėtojo, pvz., J. Lazauskas: „Šiuolaikinė MTR suteikia socialistinės kultū-

rinės revoliucijos baigčiai naujų niuansų, praturtina jos turinį ir formas, veiksmingai padeda spręsti didžiulį socialinį uždavinį – tobulinti dvasinius ir fizinius sugebėjimus“ (Lazauskas 1976: 19). Č. Kalenda (1973) dėstė panašias nuostatas su tam tikromis (oficialiai leistinomis) kritinėmis pastabomis. MTR aiškinama taikant kapitalizmo ir socializmo perskyrą, kapitalizmo blogybės ypač pabrėžiamos – tai nusikalstamumas, narkomanija, savižudybės, dorovinė degradacija, „vartotojiškas individualizmas ir savininkiška psichologija“. Socializme viskas kitaip: MTR „nėra kliūtis žmogui doroviškai bręsti: ji leidžia gerinti žmonių buitį ir poilsį, tobulinti darbo sąlygas, vystyti kūrybiškumą, mokslinę pasaulėžiūrą. Visa tai yra ir *dorovinės pažangos pagrindas* [kursyvas mano. – G. K.]“ (Ka-

lenda 1973: 33). Čia aiškiai plėtojamas marksistinis technologinis-ekonominis determinizmas: gerėjančios materialinės sąlygos automatiškai sąlygoja dorovinių veiksmų tobulėjimą. Nors autorius pastebi neigiamų reiškinių ir socializme („paviršutiniškas optimizmas esąs taip pat žalingas“), tačiau jie nėra esminiai ir gana lengvai ištaisomi: antai plečiantis techniniam mokymui, žinios tampa šališkos, siaurai profesinės; padaugėja laisvalaikio, bet iškyla jo turinio problema – dažnai jis būna tuščias, jei žmogus neturi kultūrinių poreikių, dvasinių interesų. „Tačiau minėtos ydos socializmo sąlygomis nėra fatališkos, neįveikiamos. Priešingai, kai kurios jų greičiau atsiranda ne kaip technikos aukšto išsivystymo pasekmė, bet kaip dar nepakankamo jos išsivystymo rezultatas“ (ten pat).

Kita jau minėta MTR padarinių leistinos kritikos sritis – jos tam tikras neigiamas poveikis psichiniam gyvenimui. Emocijų, subjektyvumo, organiškumo ir racionalumo, intelekto, mechaniškumo perskyra svarstyta ir Lietuvoje: ji, kaip MTR šalutinis poveikis, įžvelgta ir mene, ugdymo procese ir pan. Štai J. Mureika (1986) aptarė MTR sukeltus estetinės kultūros prieštaravimus išreikšdamas nuogaštavimus, kad MTR dar labiau paskatino racionalistines tendencijas žmogaus dvasiniame gyvenime, tad iškilo grėsmė asmenybės dvasinei harmonijai, nes tik proto, jausmų ir valios darna galinti užtikrinti prasmingą ir pilnakraujį žmogaus gyvenimą. „Deja, MTR jau daugelį metų atkakliai formuoja vienpusišką intelektualumą žmogaus sąmonės struktūroje. Dėl intelektualinių žmogaus jėgų netektų nuogaštauti, jeigu mąstymo kultūra nesivystytų jausmų kultūros sąskaita“ (ten

pat: 6–7). V. Žemaitis mini bendravimo suintensyvėjimą ir iš to kylančias psichologines problemas: MTR išplėtė žmonių ryšius, kultūrinę socialinę komunikaciją, tačiau padidino psichologinį krūvį, paveikė žmonių savijautą ir elgesį. Žmonių bendravimas, išaugęs kiekybiškai, atsilieka kokybiškai: jis dažnai esąs paviršutiniškas. Pagerėjusios materialinės gyvenimo sąlygos ne palengvino, o apsunkino augančios kartos auklėjimą: randasi vartotojiškumo, išlaikytinių nuotaikos (žr. Žemaitis 1980: 27–29).

Greta tokios, oficialiai daugiau mažiau leistinos MTR šalutinių poveikių kritikos Lietuvoje būta ir iš pirmo žvilgsnio panašių, tačiau iš tikrųjų daug radikalesnių kritinių požiūrių, kai diplomatinio tonu dažnai buvo dėstomos vyraujančiai ideologijai prieštaraujančios nuostatos. B. Kuzmickas (1974) MTR poveikį dvasiniam pasauliui, dorovei laikė netiesioginiu, jis vyksta tik kartu su kitais socialiniais veiksniais, per kintančias gyvenimo, darbo sąlygas, keičiantis bendrajai pasaulėžiūrai. Kaip ir oficialieji marksistai, autorius pripažįsta MTR teigiamą poveikį dorovei: jos veiksmingumas ir reikšmė didėja, dorovė tampa autonomiškesne žmonių elgesio regulavimo norma. Paminimi visi įprastiniai teiginiai: socializme ir kapitalizme MTR padariniai skirtingi, mokslas tampa „betarpiška gamybine jėga“ ir pan. Tačiau greta to B. Kuzmickas MTR padarinius vertina ir mokslo etikos aspektu:

Dideles viltis, bet ir nerimą kelia biologijos, genetikos, medicinos laimėjimai, atveriantys sunkiai aprėpiamas galimybes paveikti žmogaus sveikatą, jo organizmo ir psichikos vystymąsi. <...> MTR pasekmės gali daryti poveikį kai kurioms svar-

bioms žmonių gyvenimo, netgi žmonijos egzistavimo apskritai sąlygoms, paliesti įvairiapusių žmogaus, kaip laisvos asmenybės, dvasinius poreikius. Etinė mokslo ir technikos reikšmė vargu ar galėtų būti apibūdinama ekonominiiais, politiniais ar kurios kitos veiklos srities terminais. Turinio požiūriu etinė reikšmė – tai visi galimi poveikiai žmogaus biogenetinės prigimties ypatumams, psichikos, dvasinio pasaulio bruožams (Kuzmickas 1974: 10).

Kiek toks samprotavimas prieštarauja ideologiniam požiūriui, gali padėti atskleisti kad ir tokia atsitiktinai parinkta pastarojo išraiška: „Socialistinėje visuomenėje, kurioje panaikintas žmogaus išnaudojimas, priespauda ir išlaisvintos jo kūrybinės jėgos, medicinos pergalės *negali atnešti žmogui žalos* [kursyvas mano. – G. K.]“ (Smaily 1976: 19). Marksinis determinizmas MTR vaizduoja kaip jėgą, kuri keičianti ir kurianti naujas antstato reiškinių (tarp jų ir dorovės, etikos) savybes: mokslo ir technikos simbiozė yra ir etikos galimybės sąlyga, kuri pati suprastina kaip esanti anapus etikos, „anapus gėrio ir blogio“; socializmo formacija savaime garantuojanti teisingą ir tobulą (su menkomis išimtimis) MTR sklaidos būdą. B. Kuzmicko samprotavimai visiškai priešingi: kritiškai reflektuojamas pačios MTR etiškumas ir iš principo neigiamas technologinis determinizmas bei abejojama socializmo sistemos, kaip geriausios aplinkos MTR įgyvendinti, statusu. Autorius visiškai kitaip nei oficialusis sovietinis marksizmas (kuriame MTR beveik automatiškai sukonstruoja „visapusiškai harmoningą asmenybę“), pažymi ir neigiamus MTR aspektus bei paties asmens individualias pastangas dvasiškai tobulėjant. Anksčiau

pristatytoje perskyroje „ekonominės-technologinės sąlygos *versus* žmogaus dvasingumas“ B. Kuzmickas, priešingai nei sovietinė ideologija, preferuoja ant-rąjį dėmenį, kritikuoja darbo, kaip asmenybės ugdymo priemones, sampratą:

Darbas, socialinė aplinka, kultūrinė informacija suteikia žmonėms žinių, lavina protą ir vaizduotę, tačiau dažnai neišugdo jautresnės dorovinės sąmonės, platesnio akiračio. Dėl to neretai formuojasi siauras, vienašališkas, vartotojiškas požiūris į gyvenimą. Šitai dažniausiai sutampa su utilitaristiniu, pragmatistiniu nusistatymu, nuo kurio netoli iki egoizmo, dorovinio bukumo (Kuzmickas 1974: 11).

V. Žemaitis kritikuoja ir nepritaria primityviai dogminei schemai, esą socializme MTR sukelia tik teigiamybes, pažangą ir pan. Jis netiesiogiai kritikuoja sovietinę sistemą už MTR sureikšminimą (technologinį determinizmą) bei dėsto požiūrį į mokslo statusą, kuris visiškai priešingas oficialiajam (jog mokslas ilgainiui, komunizmo formacijoje, pakeisias religiją ir tapsias svarbiausia visuomeninės sąmonės forma):

...MTR pažanga ir žmogaus dvasinio pasaulio tobulėjimas nėra paralelūs procesai. Sudarydama palankias sąlygas visuomenės ir atskiro žmogaus dvasiniam tobulėjimui, MTR šio proceso neužtikrina ir paties žmogaus savaime nepadaro nei tobulesnio, nei laimesnio. Priešingai, dabartiniam žmogui ji sudaro daug naujų prieštarų gyvenimo situacijų, iškelia aštrių jo dvasinės būties problemų. <...> kartais manoma, kad tik pats mokslas ir galys išspręsti visas prieštaras dabartinio žmogaus dvasinės būties problemas (Žemaitis 1980: 25–26).

Kitaip nei B. Kuzmickas, kuris MTR proceso poveikį dorovei traktavo teigia-

mai, V. Žemaitis pažymi, kad dabartinė MTR sukėlė dorovines kolizijas – pažeidė išorinių (papročių, tradicijų, viešosios nuomonės ir pan.) ir vidinių (sąžinės, pareigos, atsakomybės, savigarbos, orumo ir pan.) elgesio kontrolės formų pusiausvyrą. Akcentuojama būtinybė efektyviau ugdyti ir stiprinti sąžinę, pareigą, atsakomybę ir kitus elgesio vidinius imperatyvus, savikontrolę, dorovinę savarankiškumą (žr. ten pat: 33).

Kaip minėta, oficialiojoje marksistinėje aiškinimo schemoje MTR laikoma

„naujojo komunistinio žmogaus“, „visapusiškai išsivysčiusios asmenybės“ kūrimo sąlyga, vadinasi, jėga, kuriančia naują, tobulą dvasingumą. Anksčiau aptartos kritinės MTR poveikio dvasingumui sampratos labiausiai prieštarauja oficialiajai tuo, kad jose iš principo eliminuojamas, ignoruojamas komunistinis dvasingumo idealas – „naujasis žmogus“, o vietoj šios dirbtinės ideologemos siekiama analizuoti realius įvairialypius MTR padarinius nesilaikant ideologinių prielaidų.

IŠVADOS

MTR aiškinimo oficialiosios schemos galutinio varianto pamatinis principas yra tezė „mokslas virstas gamybine jėga“ ir taip daras įtaką visuomeniniams santykiams ir visuomeninės sąmonės formoms. MTR paveikia visas visuomenės ir kultūros sritis (technologinis determinizmas), o šis poveikis priklauso nuo esamos visuomeninės ekonominės formacijos – pažangioje, teisingoje santvarkoje (socializme) jis sukeliąs iš esmės teigiamus pokyčius, o antagonistinėje susvetimėjusioje, t. y. iškreiptoje, santvarkoje (kapitalizme) MTR tik dar labiau paaštrina jau egzistuojančias blogybes. MTR oficialioji schema, kaip *istmato* „išbandymas“, t. y. jo kategorijų panaudojimas aktualiai socialinei ekonominei problematikai aiškinti, vertintinas kaip schemiškas, nelankstus keletu pamatinių *istmato* tezių pritaikymas sudėtingai įvairialypei medžiagai interpretuoti.

Lietuvoje dalyko literatūroje dažniausiai mokslas tiesiogiai priskirtas gamybinėms jėgoms. J. Minkevičiaus

darbuose gamybinių jėgų svarbiausia dalimi laikomas dirbantysis, o mokslui pripažįstamas ir autonominis visuomeninės formos statusas. Šis autorius radikaliausiai kritikavo kapitalizmo ir socializmo perskyrą aiškinant MTR, ypač pabrėžė abiem formacijoms bendrus MTR bruožus, dėstė teigiamus kapitalizmo aspektus, kritikavo marksistinių technologinį determinizmą ir pažangos principą.

MTR poveikio dorovei ir dvasingumui aptarimuose greta oficialaus požiūrio reiškęjų, esama darbu, kurie šį poveikį traktuoja iš esmės priešingai marksizmui: kritikuojamos MTR sukeltos technocentrizmo, instrumentalizmo, vartotojiškumo tendencijos, abejojama šališku teigiamu MTR poveikiu, kritikuojamas sovietinis technologinis determinizmas ir redukcionizmas, vienareikšmės pažangos principas, dvasingumo puoselėjimas traktuojamas ne kaip ideologinis hipotetinis komunistinės „visapusiškai harmoningos asmenybės“ konstravimas, o kaip

autonominių dorovinių ir humanistinių vertybių sklaida.

MTR poveikis mokslui, kaip visuomeninės sąmonės formai, Lietuvoje kritikuo- tas panašiai kaip ir poveikis dvasingumui: pabrėžiama humanitarinių mokslų, mokslo universalizmo ir techninių mokslų, mokslo specializacijos ir instrumenta- lizmo tendencijų priešprieša ir konstruk- tyvios jų pusiausvyros nebuvimas, dek-

laruojami mokslo „humanizavimo“ bei gana utopiški prarastojo universalaus mokslo idealo atkūrimo siekiai.

MTR interpretacijų Lietuvoje visumi- nio vaizdo rekonstrukcija parodo, kad ir šiame marksizmo probleminiame lauke gausu conceptualių prieštarų ir oficia- liosios ideologijos principų kritinės ref- leksijos, dažnai peržengiančios oficialiai leisto kritiškumo ribas.

Literatūra

Buchholz Arnold. 1967. Die Rolle der Naturwis- senschaft im historischen Materialismus, *Studies in Soviet Thought* VII, 1: 35–51.

Buchholz Arnold. 1979. The Role of the Scientific- Technological Revolution in Marxism-Leninism, *Studies in Soviet Thought* 20: 145–164.

Buchholz Arnold. 1985. The Scientific-Technologi- cal Revolution (STR) and Soviet Ideology, *Stud- ies in Soviet Thought* 30: 337–346.

Černienė Bronislava. 1984. Mokslas dvasinės kul- tūros sistemoje, *Problemos* 32: 43–50.

Jonienė Stanislova. 1978. Mokslo ir technikos revo- liucijos socialinės pasekmės socializme ir kapi- talizme: Medžiaga lektoriui. Vilnius: Žinija.

Kalenda Česlovas. 1973. Moralė mokslo ir techni- kos amžiuje, *Mokslas ir technika* 1: 32–33.

Konstantinovas Fiodoras (ir kt.). 1973. *Marksistinės- lenininės filosofijos pagrindai*. Vilnius: Mintis.

Kuzmickas Bronius. 1974. Mokslo bei technikos pažanga ir dorovė, *Tarybinė mokykla* 11: 9–11.

Lazauskas Justinas. 1976. Socialistinės kultūros samprata, *Kultūros barai* 9: 17–19.

Minkevičius Jokūbas. 1974. Kultūros prieštaravi- mai, *Kultūros barai* 2: 16–19.

Minkevičius Jokūbas. 1979. *Mokslo ir technikos re- voliucija: Procesas ir problemos* (Medžiaga lekto- riui). Vilnius: Žinija.

Minkevičius Jokūbas. 1980. Moralė ir kultūra: Prieš- taravimai ar harmonija, *Kultūros barai* 2: 5–8.

Minkevičius Jokūbas. 1981. Žmogaus problema MTR sąlygomis, *Mokslas ir technika* 3: 9–11.

Minkevičius Jokūbas. 1984. Mokslas XX amžiaus kultūroje, *Problemos* 32: 35–42.

Morkūnienė Jūratė. 1983. *Filosofinės humanizmo problemos*. Vilnius: Mintis.

Mureika Juozas. 1986. Grožis žmogaus gyvenime, *Mokslas ir gyvenimas* 1: 6–7.

Norkus Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapi- talizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Padolskienė Milda. 1972. Šiuolaikinės mokslo ir technikos revoliucijos pobūdis, *Mokslas ir tech- nika* 7: 22–23.

Rapp Friedrich. 1985. Soviet-Marxist Philosophy of Technology, *Studies in Soviet Thought* 29: 139–150.

Rudzevičius Sigitas. 1977. Žmogus ir MTR, *Jaunimo gretos* 8: 28–29.

Smajlys A. 1976. Mokslo ir technikos revoliucija ir jos reikšmė medicinoje, *Mokslinė-techninė revo- liucija ir medicina: VII mokslinė konferencija „Filo- sofija-medicina“*: 16–20. Kaunas.

Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa. 1976. Vilnius.

Žemaitis Vincentas. 1980. Mokslo bei technikos revoliucija ir dorovė, *Dorovinis asmenybės bren- dimas: Etikos etidai* 4. Ats. red. V. Žemaitis: 25–36. Vilnius: Mintis.

Семенов Владимир. 1978. Научно-техническая революция и проблема целостного и свобод- ного развития человека, *Вопросы философии* 7: 82–90.

Федосеев Петр. 1976. Философская интерпрета- ция научно-технической революции, *Вопросы философии* 10: 3–18.

Философские и социологические проблемы научно-технической революции, *Вопросы фи- лософии* 4, 1969, 3–15.